



1^ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΜΟΝΟΓΟΝΕΪΚΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ

ΜΟΝΟΓΟΝΕΪΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ
ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Απομαγνητοφωνημένα
Πρακτικά Συνεδρίου

Οργάνωση



ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΡΧΗΓΩΝ ΜΟΝΟΓΟΝΕΪΚΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ
ΝΟΜΟΥ ΕΒΡΟΥ "ΣΤΗΡΙΞΗ"

Συνδιοργάνωση



ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ
ΡΟΔΟΠΗΣ-ΕΒΡΟΥ



ΝΟΜΑΡΧΙΑ
ΕΒΡΟΥ



ΔΗΜΟΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΗΣ

Τα απομαγνητοφωνημένα πρακτικά αφορούν το 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο Μονογονεϊκών Οικοπέδων που πραγματοποιήθηκε στις 7 και 8 Νοεμβρίου 2009 στην Αλεξανδρούπολη στο Ξενοδοχείο "Παλλάς", υπό την αιγίδα του Υπουργείου Υγείας.

Οργανωτική Επιτροπή

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ζήσης Ναλμπάντης

ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ: Μοσχοβία Λαμπρακάκη

ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ: Ιωάννα Λουκαρίδου

ΤΑΜΙΑΣ: Καλλιόπη Παρίση

ΜΕΛΗ:

Δημήτρης Κακαλής

Μαρία Χριστακάκη

Ευαγγελία Μαυρίδου

Επιστημονική Επιτροπή

Δήμητρα Κογκίδου - Καθηγήτρια και Κοσμητόρισσα Παιδαγωγικής Σχολής Α.Π.Θ.

Βασιλική Πλιόγκου - Μ.Sc Διδάκτωρ Επιστήμων Αγωγής και Ειδική Επιστήμονας στο Π.Τ.Δ.Ε.-Α.Π.

Αναστάσιος Παπαγγέλου - Δικηγόρος, Πολιτικός Επιστήμων, Διευθυντής γραφείου Κ. Μητρόπουλου

Θεανώ Καλλινικάκη - Καθηγήτρια Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης

Καλλιόπη Τσεμπέρη - Καθηγήτρια ΤΕΙ Αθηνών

Μαρία Μπλιάτη - Δικηγόρος, Ειδικός Επιστήμονας του Συνήγορου του Πολίτη

Ευάγγελος Λαμπάκης - Δικηγόρος, Πρώην Πρόεδρος Δικηγορικού Συλλόγου Αλεξανδρούπολης

Πλιόγκου, Β. (2011). Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν την εκπαίδευση των παιδιών των μονογονεϊκών οικογενειών; Από την οπτική μόνων γονέων. Πρακτικά 1^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Μονογονεϊκών Οικογενειών, στις 7-8.11.2009 με θέμα: «Μονογονεϊκές Οικογένειες στη σύγχρονη κοινωνία». Αλεξανδρούπολη: Σύλλογος Αρχηγών Μονογονεϊκών Οικογενειών Νομού Έβρου «Στήριξη», σ. 72-92.

***Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν την εκπαίδευση των παιδιών των
μονογονεϊκών οικογενειών;
Από την οπτική των μόνων γονέων***

Βασιλική Πλιόγκου

**M.Sc. - Διδάκτωρ Επιστημών Αγωγής & Ειδική Επιστήμονας στο Π.Τ.Δ.Ε.-
Α.Π.Θ.**

1. Εισαγωγή

Η σύγχρονη ελληνική κοινωνική πραγματικότητα χαρακτηρίζεται ως πολυπολιτισμική και πλουραλιστική, με την εικόνα της κοινωνικής της κατάστασης να διαμορφώνεται από την αύξηση του πληθυσμού των οικονομικών μεταναστών και μεταναστριών, την αύξηση του ποσοστού των διαζυγίων, των εκτός γάμου γεννήσεων και των μονογονεϊκών οικογενειών. Ακόμη, σκιαγραφείται από την αύξηση του ποσοστού των μονοπρόσωπων νοικοκυριών, των άτεκνων ζευγαριών κατά συνειδητή επιλογή, των συμβιούντων ζευγαριών και των ανασυσταμένων οικογενειών. Διαμορφώνεται, όμως, και από τη μείωση της γονιμότητας και θνησιμότητας, η οποία συνδέεται άμεσα με τη γήρανση του πληθυσμού, κι επιπλέον χαρακτηρίζεται από τη μείωση των γάμων, τη σταδιακή καθυστέρηση σύναψης πρώτου γάμου και τη μείωση του αριθμού των παιδιών, την αύξηση του μέσου όρου ηλικίας της γυναίκας κατά τον πρώτο γάμο και την επιμήκυνση της περιόδου ανάμεσα στο γάμο και τη γέννηση του πρώτου παιδιού (Ε.Σ.Υ.Ε., 2001). Ωστόσο, οι αλλαγές στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας της οικογενειακής ζωής στην Ελλάδα εντοπίζονται σε μικρότερο βαθμό συγκριτικά με χώρες –κυρίως- της βόρειας και κεντρικής Ευρώπης (European Commission, 2007a).

Παρατηρούνται, ακόμη, έντονες αλλαγές στα δομικά χαρακτηριστικά των αγορών εργασίας, όπου το λεγόμενο «σταθερό, ομοιογενές οικογενειακό πρότυπο με τον άνδρα-κουβαλητή και τη γυναίκα-νοικοκυρά και μητέρα» αντικαθίσταται από ένα σύνολο οικογενειακών και εργασιακών μορφών, το οποίο χαρακτηρίζεται από διαφοροποιημένα στοιχεία και πλουραλισμό. Παρατηρείται, δηλαδή, η αντικατάσταση των ανδρικών -κατά κύριο λόγο- σταθερών, τυπικών, χειρωνακτικών, μειωμένης εξειδίκευσης εργασιών από εργασίες πιο επισφαλείς, ευπροσάρμοστες, διαφοροποιημένες και με μεγαλύτερη εξειδίκευση, η διευθέτηση των οποίων κατά ένα μεγάλο μέρος γίνεται εφικτή από ένα διαρκώς αυξανόμενο ποσοστό γυναικών, άγαμων αλλά, κυρίως, έγγαμων μητέρων.

Συγκεκριμένα, στα μεταπολεμικά ευρωπαϊκά κράτη -στις χώρες της σημερινής Ε.Ε.- 27, οι οποίες συνήθως κατηγοριοποιούνται ως «νότιες ευρωπαϊκές χώρες ή μεσογειακό μοντέλο», «σκανδιναβικές χώρες», «χώρες κεντρικής και δυτικής

Ευρώπης» και «ανατολικοευρωπαϊκές χώρες ή χώρες μετάβασης»- οι αλλαγές στις οικογενειακές μορφές, τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες ζωής, τις κοινωνικές και οικονομικές πολιτικές έχουν προκύψει σε διαφορετικές χρονικές στιγμές και συχνά για διαφορετικούς λόγους. Ως εκ τούτου, η προσέγγιση του κοινωνικού φαινομένου των μονογονεϊκών οικογενειών στο δημόσιο Λόγο πολλές φορές εξαρτάται, συνδέεται και χαρακτηρίζεται από την «πολιτιστική εμμονή» στο εργασιακό πρότυπο του «άνδρα-κουβαλητή και τροφοδότη» της οικογένειας, που όμως κατά τον τρόπο αυτό οι μονογονεϊκές οικογένειες θεωρούνται ως απόκλιση του «κανόνα». Κατά συνέπεια, οι πολιτικές για τις μονογονεϊκές οικογένειες συχνά παρουσιάζονται ως αντίδραση στην εισαγωγή μέτρων, και για το λόγο αυτό πρόκειται για ελλιπείς πολιτικές, με χαρακτήρα αποσπασματικό και όχι ως μια εγχάραξη και άσκηση αποτελεσματικών πολιτικών για την προστασία όλων των οικογενειακών μορφών (European Commission, 2007b: 7-8).

1.1. Ορίζοντας τη «μονογονεϊκή οικογένεια»

Ως «μονογονεϊκή οικογένεια» ορίζεται: «ένας γονέας -χωρίς σύντροφο ή σύζυγο, ίσως, μαζί με άλλα άτομα (π.χ. τους γονείς του/της)- ζει με ένα τουλάχιστον ανύπαντρο παιδί, εξαρτώμενο από αυτόν» (Κογκίδου, 1995: 23).

Ως «εξαρτώμενα μέλη» οικογενειών θα μπορούσαν να θεωρηθούν άγαμα τέκνα, τα οποία ζουν στο νοικοκυριό του γονέα τους ενώ σπουδάζουν ή εργάζονται, όχι απαραίτητα με μειωμένο ωράριο και περιστασιακά, προσδιορίζοντας έτσι το φαινόμενο της επιμήκυνσης του ορίου ηλικίας. Ωστόσο, θα πρέπει να διευκρινιστεί, ότι το όριο ηλικίας ενηλικίωσης των παιδιών ποικίλλει μεταξύ των χωρών και δεν θεωρείται για όλες τις χώρες εκείνο των δεκαοκτώ ετών (Κογκίδου & Πλιγού, 2006: 5).

Σημειώνεται, ωστόσο, ότι ο όρος «μονογονεϊκές οικογένειες» δεν θα πρέπει να προσλαμβάνεται ως ένα ενιαίο και ομοιογενές πληθυσμιακό σύνολο, εξαιτίας μιας σειράς παραμέτρων.

Συγκεκριμένα, αναφορικά με:

- Τον τύπο, καθώς μονογονεϊκές οικογένειες προκύπτουν ύστερα από θάνατο, διαζύγιο, διάσταση, εκτός γάμου μητρότητα -τυχαία ή κατά συνειδητή επιλογή ή ακόμη και εξ ανάγκης, όταν για ιατρικούς λόγους δεν επιτρέπεται η διακοπή της κύησης. Προκύπτει όμως και από εκτός γάμου πατρότητα σε περίπτωση χωρισμού του ζευγαριού που συμβίωσε.
- Το διαφορετικό κοινωνικό τους προφίλ, το οποίο συντίθεται από το φύλο, την ηλικία, την εθνική και κοινωνική προέλευση, το μορφωτικό επίπεδο, την οικονομική κατάσταση των μόνων γονέων, την ηλικία και τον αριθμό των παιδιών, την ύπαρξη ή μη ενός υποστηρικτικού δικτύου, συγγενικού, φιλικού ή προερχόμενου από κάποιο φορέα, τη συμβίωση στο ίδιο νοικοκυριό με άλλα άτομα, δηλαδή τις αποκαλούμενες «φιλοξενούμενες οικογένειες».
- Το αν ο μόνος γονέας με το παιδί ή τα παιδιά του διαβιώνει ως «φιλοξενούμενη οικογένεια» στο πλαίσιο άλλου νοικοκυριού. Είναι σημαντικό αυτή η παράμετρος να λαμβάνεται υπόψη κατά τις απογραφές, καθώς εκτιμάται πως το ποσοστό των μονογονεϊκών οικογενειών αυξάνεται τουλάχιστον κατά 2-3 ποσοστιαίες μονάδες κατά μέσο όρο. Ειδικότερα, σύμφωνα με τους Martin & Vion (2002, στο: Κικίλιας και συν., 2007: 10-11), στις χώρες της Ευρωπαϊκής Μεσογείου η αύξηση αναμένεται να είναι κατά πολύ μεγαλύτερη, καθώς ο συνυπολογισμός των συγκεκριμένων οικογενειών αυξάνει τον αριθμό των μονογονεϊκών οικογενειών κατά 25-40%.

Για παράδειγμα το ποσοστό των μονογονεϊκών οικογενειών στη χώρα μας με βάση την απογραφή της Ε.Σ.Υ.Ε. στις 18.3.2001, εντοπίζεται στο 8,7%, από το οποίο το 7,3% αφορά στο ποσοστό των μόνων μητέρων ενώ το 1,4% στο ποσοστό των μόνων πατέρων. Υπό το πρίσμα της παραπάνω εκτίμησης το ποσοστό των μονογονεϊκών οικογενειών αναμένεται να είναι πολύ μεγαλύτερο, καθώς το φαινόμενο των «φιλοξενούμενων οικογενειών» θα πρέπει να ερμηνεύεται και με βάση τις διαφορετικές κοινωνικές νόρμες ως προς το κατά πόσο η οικογένεια καταγωγής λειτουργεί ως «θεσμός απορρόφησης κρίσεων», κι ακόμη ως προς τις διαφορετικές ρυθμίσεις στο πεδίο των υπηρεσιών και κοινωνικών πολιτικών.

- Την παροδική διακοπή της συμβίωσης των συζύγων για επαγγελματικούς λόγους, όπως: σε περιπτώσεις ναυτικών, στρατιωτικών, υπαλλήλων του ευρύτερου δημόσιου τομέα, οικονομικών μεταναστών και μεταναστριών ή εγκλεισμού του ενός γονέα σε κάποιο σωφρονιστικό κατάστημα ή νοσηλευτικό ίδρυμα. Χωρίς, ασφαλώς, ο συγκεκριμένος τρόπος ζωής να σημαίνει «αυτόματα» και οικογενειακή δυσλειτουργία.
- Τη μεταβολή της μονογονεϊκότητας με την πάροδο του χρόνου είτε γιατί τα παιδιά τους ενηλικιώνονται και δεν θεωρούνται «εξαρτώμενα μέλη» είτε γιατί οι μόνοι γονείς ζουν πια σε διγονεϊκό σχήμα. Εντούτοις, στην περίπτωση που ο μόνος γονέας ζει μέσω συμβίωσης ή μέσω γάμου σε σχήμα ζωής σε ζευγάρι, τότε εγείρεται προβληματισμός σχετικά με το κατά πόσο θα πρέπει να θεωρείται και πάλι ως «μόνος γονέας». Αν, δηλαδή, η προσέγγιση του όρου του «μόνου γονέα» επιτυγχάνεται στη βάση της ικανοποίησης είτε των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων μεταξύ γονέων και παιδιών είτε στις μεταξύ τους υποχρεώσεις και στα μεταξύ τους δικαιώματα ως συντρόφων (Κογκίδου, 1995: 23-47).

Επιπλέον, στην προσπάθειά μας να οριοθετήσουμε τις «μονογονεϊκές οικογένειες», αξίζει να σημειωθεί ότι εκτός από τις περιπτώσεις της εισόδου στη μονογονεϊκότητα λόγω θανάτου του ενός γονέα και της ετερόλογης τεχνητής γονιμοποίησης με σπέρμα δότη -του οποίου η ταυτότητα παραμένει άγνωστη και η ανωνυμία του διασφαλίζεται στη χώρα μας βάσει των νόμων 3089/2002 και 3305/2005- στις υπόλοιπες περιπτώσεις μονογονεϊκών οικογενειών οι γονείς είναι πάντα δύο.

Όταν όμως, για παράδειγμα, ο ένας γονέας απέχει εντελώς από τη ζωή του παιδιού του ή η συμμετοχή του εκφράζεται μόνο μέσω της οικονομικής του συνεισφοράς, καταθέτοντας απλώς ένα ποσό σε ένα λογαριασμό τραπεζής ή κι ακόμη, όταν συμμετέχει ενεργά στην ανατροφή του σε καθημερινή βάση αλλά τυπικά δεν δύναται να προβεί στην από κοινού με τον άλλο γονέα επιμέλειά του ή σε εναλλασσόμενη, τότε με τον όρο «μονογονεϊκή οικογένεια» επιτυγχάνεται η απεικόνιση της σύνθετης κοινωνικής πραγματικότητας αυτών των οικογενειών ;

Ή θα έπρεπε να υιοθετηθεί κάποιος άλλος όρος ή ίσως και κάποιοι άλλοι όροι, περισσότερο περιφραστικοί, αλλά πιο ικανοί να αποδίδουν τις τρέχουσες εξελίξεις ζωής ;

1.2. Μονογονεϊκότητα και εκπαίδευση

Η αύξηση του ποσοστού του μαθητικού πληθυσμού που ζει σε μια διαφορετική από τη συμβατική-πυρηνική οικογενειακή μορφή προσλαμβάνεται ως αναμενόμενη εξέλιξη, εφόσον η τάση του ποσοστού των μονογονεϊκών οικογενειών είναι αυξητική.

Και ακριβώς στο σημείο αυτό, απαντάται ο σκοπός της παρούσας έρευνας. Πρόκειται για τη διερεύνηση της σύνδεσης των εννοιών της εκπαίδευσης και της μονογονεϊκότητας και ειδικότερα του εντοπισμού των παραγόντων που επιδρούν στην εκπαιδευτική επιτυχία των παιδιών, τα οποία ζουν σε κάποια μορφή μονογονεϊκής οικογένειας (Πλιόγκου, 2008).

Έτσι, ως «εκπαιδευτική επιτυχία» νοείται: «η επίτευξη των επιδιωκόμενων διδακτικών στόχων στο πλαίσιο αξιολόγησης της εκπαιδευτικής διαδικασίας, συμπεριλαμβανομένων και των σχολικών επιδόσεων, οι οποίες αφορούν στην καταγραφή και ποσοτική μέτρηση της αξιολόγησης της επίδοσης» (Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια – Λεξικό, 1989).

Και ενώ από τη δεκαετία του 1960, η σχέση του κοινωνικού περιβάλλοντος με τις εκπαιδευτικές μεταβλητές και ειδικότερα τα ζητήματα της σύνδεσης του κοινωνικο-οικονομικομορφωτικού επιπέδου της οικογένειας με τις σχολικές επιδόσεις των παιδιών και της επίδρασης στοιχείων του μικρο-επιπέδου της οικογένειας στην εκπαιδευτική πράξη απασχόλησε έντονα την επιστημονική κοινότητα (ενδεικτικά: Parsons, 1959 ; Halsey, 1961 ; Coleman et al., 1966 ; Kagan, 1970 ; Bourdieu & Passeron, 1977 ; Berstein, 1977 ; Κασσωτάκης, 1981 ; Μυλωνάς, 1982 ; Φραγκουδάκη, 1985 ; Καπλή, 1990), το θέμα της εκπαιδευτικής επιτυχίας των παιδιών που διαβιώνουν σε μονογονεϊκές οικογένειες βρέθηκε στο επίκεντρο επιστημονικών αναζητήσεων κυρίως τις δύο τελευταίες δεκαετίες.

Συγκεκριμένα, μέσα από τη μελέτη σχετικής βιβλιογραφίας διαπιστώνεται ότι η αναφορά σε μαθητές και μαθήτριες μονογονεϊκών οικογενειών συχνά προσεγγίζεται ως ένα δημογραφικό φαινόμενο, μια ομογενοποιημένη πληθυσμιακή ομάδα, που εκφράζεται μόνο με αριθμούς –ευρήματα απογραφών- χωρίς περαιτέρω διερεύνηση με στόχο την ερμηνεία τους (Karraker, 1991 ; Peng & Lee, 1992).

Ακόμη, παρατηρείται να γίνεται διαχωρισμός ως προς τον τύπο της μονογονεϊκότητας, τη «φυλή» και το φύλο του μόνου γονέα, σημειώνοντας ότι το να μεγαλώνει ένα παιδί με μια διαζευγμένη, άγαμη ή/και έγχρωμη μητέρα συνδέεται περισσότερο με μειωμένες σχολικές επιδόσεις, δυσκολίες συμπεριφοράς και ψυχολογικά προβλήματα, παρά με το να ζει με μία χήρα-μητέρα. Κι αυτό συμβαίνει γιατί αφενός μεν η χηρεία είναι κοινωνικά περισσότερο αποδεκτή από τις άλλες μορφές μονογονεϊκότητας -αφού δεν προκύπτει ηθελημένα, προέρχεται από τη συμβατική διγονεϊκή οικογένεια και απολαμβάνει πρόβλεψη από τα μέτρα κοινωνικής πολιτικής- και αφετέρου, πολύ συχνά οι διαζευγμένες, άγαμες ή/και έγχρωμες μητέρες χαρακτηρίζονται από χαμηλό κοινωνικοοικονομικομορφωτικό επίπεδο (Milne et al., 1986 ; Biblarz & Gottainer, 2000 ; Murry et al., 2001).

Μάλιστα σε έρευνες στις οποίες συνυπολογίζεται η ταυτόχρονη δυσμενή οικονομική κατάσταση της οικογένειας, λανθάνει συχνά το δίλημμα κατά πόσο η φτώχεια ή η απουσία του γονέα αναδεικνύεται σε πιο επιβαρυντικό παράγοντα για την εξέλιξη του παιδιού. Η διαπίστωση, ωστόσο, ότι οι δυσμενείς κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και κυρίως η διαβίωση σε συνθήκες φτώχειας είναι από μόνες τους επιβαρυντικές παρά η δομή της οικογένειας αυτή καθαυτή, συμβάλλει -όσο κερδίζει έδαφος στα αποτελέσματα επιστημονικών μελετών- στον αποστιγματισμό των μονογονεϊκών οικογενειών (Stone et al., 1994 ; McLanahan, 1997; Lansford et al., 2001).

Επίσης, έρευνες που διερευνούν την εκπαιδευτική πορεία των παιδιών των μονογονεϊκών οικογενειών αναφέρονται σε μειωμένες σχολικές επιδόσεις, ελλιπή παρακολούθηση και συχνές απουσίες στο σχολείο, αλλά κι ακόμη εγκατάλειψη της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, χαμηλές προσδοκίες από τους εκπαιδευτικούς, όμως και χαμηλές προσδοκίες από τους μόνους γονείς (Zimiles & Lee, 1991 ; McLanahan & Sandefur, 1994 ; Elder & Russell, 1996). Ειδικότερα, συχνά εντοπίζεται μειωμένο ενδιαφέρον από πλευράς του απόντος πατέρα για την οικονομική στήριξη των παιδιών του, την εκπαιδευτική επιτυχία τους, καθώς και μικρότερη συμμετοχή του στην εκπαιδευτική διαδικασία (Menning, 2006).

Η διερεύνηση της εκπαιδευτικής πορείας των παιδιών των μονογονεϊκών οικογενειών επιτυγχάνεται τις περισσότερες φορές μέσω της συγκριτικής επισκόπησης με την αντίστοιχη πορεία των παιδιών των διγονεϊκών οικογενειών και τη στατιστική ανάλυση ποσοτικών δεδομένων, με έμφαση στις σχολικές επιδόσεις, στο βαθμό σχολικής προσαρμογής, στις δυσκολίες μάθησης. Τα αποτελέσματα, γενικά, εντοπίζονται ως λιγότερο θετικά για τα παιδιά που ζουν σε κάποιο τύπο μονογονεϊκής οικογένειας, τα οποία όμως παρουσιάζονται αισθητά βελτιωμένα, όταν αυξάνεται ο χρόνος που διαθέτει ο μόνος γονέας στην προετοιμασία του παιδιού, αυξάνεται ο βαθμός γονεϊκής εμπλοκής του στο σχολείο κι επίσης, όταν παρέχονται επιπλέον επιδόματα στο μόνο γονέα και γονική άδεια από την εργασία του (Shreeve et al., 1986 ; Bosman & Louwes, 1988 ; Jeynes, 2002).

Επιπλέον, η σύγκριση στατιστικών δεδομένων εφαρμόζεται και για τη διερεύνηση των επιδόσεων μεταξύ των μαθητών και μαθητριών που ζουν σε μονογονεϊκές οικογένειες σε διάφορες χώρες, δυτικών όμως κοινωνιών (Pong et al., 2001 ; Hampden-Thompson & Pong, 2002).

Στην Ελλάδα έρευνες που αφορούν σε ζητήματα εκπαίδευσης και μονογονεϊκότητας είναι εξαιρετικά περιορισμένες σε αριθμό και προέκυψαν μόνο μέσα από τη διερεύνηση απόψεων εκπαιδευτικών και μαθητών/ριών δημοτικών σχολείων προερχόμενων από πυρηνικές και μη οικογένειες. Το ενδιαφέρον τους εστιάζεται κυρίως σε θέματα σχολικής συμπεριφοράς και επιδόσεων. Για τη διεξαγωγή αυτών των ερευνών χρησιμοποιήθηκαν οι Κατάλογοι Παιδικής Συμπεριφοράς του Achenbach –με ερωτηματολόγια που απευθύνονται σε εκπαιδευτικούς και γονείς- μια σειρά τεστ, όπως: το Ψυχομετρικό τεστ C.A.T. του Bellak, το τεστ «Σχέδιο της Οικογένειας» του Corman, προβολικές μέθοδοι προσέγγισης της προσωπικότητας του παιδιού κ.ά. Γενικά, η στατιστική ανάλυση των δεδομένων συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι εκπαιδευτικοί και παιδιά εντοπίζουν περισσότερες δυσκολίες στα παιδιά των μονογονεϊκών οικογενειών ως προς την ψυχοκοινωνική τους συμπεριφορά, την προσαρμογή τους στο σχολικό περιβάλλον, τις σχολικές τους επιδόσεις, ενώ βελτίωση επέρχεται όταν συνηγορούν λόγοι, όπως: έλλειψη συγκρούσεων μεταξύ των γονέων, καλλιέργεια αισθήματος ασφάλειας, αγάπης, επικοινωνίας, συμπεριφοράς με σταθερά όρια από το μόνο γονέα -και σε περιπτώσεις διαζυγίου όχι μόνο από το γονέα που έχει την επιμέλεια των παιδιών- βελτίωση οικονομικού επιπέδου, συνεργασία γονέα/ων και εκπαιδευτικών (Hatzichristou, 1993 ; Χατζηχρήστου, 1999 ; Αρχοντόγλου, 2005 ; Μπαμπάλης, 2005).

Όμως, παρά το γεγονός ότι από τη δεκαετία του 1990, το κοινωνικό φαινόμενο των μονογονεϊκών οικογενειών άρχισε να απασχολεί την ελληνική επιστημονική κοινότητα, αλλά και τις ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις, εκφραζόμενες κυρίως μέσα από τη συμμετοχή ατόμων σε συνέδρια και γενικότερα σε συναντήσεις με δημόσιο

Λόγο, ως εκπροσώπων υπηρεσιών και φορέων της Πολιτείας, συλλόγων μόνων γονέων, Μη-Κυβερνητικών και Θρησκευτικών Οργανώσεων, ωστόσο, η μονογονεϊκότητα δεν έχει διερευνηθεί και μελετηθεί επαρκώς.

2. Μεθοδολογία έρευνας

Έχοντας κατά νου την εξέλιξη της οικογένειας ως ιστορικού και κοινωνικού θεσμού (Leslie & Korman, 1985 ; Drake, 1998 ; Newman, 1999), την παραδοχή ότι τα κοινωνικά φαινόμενα που αφορούν στην οικογένεια είναι περίπλοκα, υποκειμενικά και ιδιωτικά (Gilgun et al., 1992), κυρίως όμως έχοντας την προσωπική πεποίθηση ότι τέτοιου είδους θέματα θα πρέπει να προσεγγίζονται με ιδιαίτερη ευαισθησία, αναγνωρίζοντας τη σπουδαιότητα της βιωμένης εμπειρίας -με όσο το δυνατόν πιο πλήρη, λεπτομερειακό τρόπο και σε βάθος- αλλά και με υπομονή ως προς τον απαιτούμενο χρόνο για τη διεξαγωγή της ερευνητικής διαδικασίας, επιλέγεται, για όλους τους παραπάνω λόγους, να διενεργηθεί η παρούσα μελέτη στο πλαίσιο μιας ποιοτικής κοινωνικής έρευνας.

2.1. Ερευνητικό δείγμα

Ως υποκείμενα έρευνας αναζητούνται μόνοι γονείς, μητέρες και πατέρες, κύριες υπεύθυνες και κύριοι υπεύθυνοι για τη φροντίδα των οικογενειών τους¹, με παιδιά που θεωρούνται εξαρτώμενα μέλη και τα οποία έχουν την εμπειρία της σχολικής φοίτησης · από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση ως μαθητές και μαθήτριες νηπιαγωγείου και δημοτικού, μέχρι και την τριτοβάθμια ως φοιτητές και φοιτήτριες ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, σπουδαστές και σπουδάστριες ιδιωτικών και δημόσιων εκπαιδευτικών αλλά και επαγγελματικών φορέων. Ακόμη, υπάρχουν και κάποιες περιπτώσεις άγαμων ενήλικων παιδιών, τα οποία είτε εργάζονται ως συμβοηθούσα μέλη στην οικογενειακή επιχείρηση είτε είναι άνεργοι/ες ή περιστασιακά εργαζόμενοι/ες είτε ακόμη αντιμετωπίζουν κάποιο χρόνιο πρόβλημα υγείας.

Συνολικά ο αριθμός των μόνων γονέων ανέρχεται στα είκοσι πέντε άτομα ενώ τα παιδιά τους είναι τριάντα οκτώ. Κατοικούν σε αυτόνομο νοικοκυριό και σε ελάχιστες περιπτώσεις ζουν ως «φιλοξενούμενη οικογένεια» σε άλλο νοικοκυριό, συνήθως σε εκείνο των γονέων του μόνου γονέα. Βιώνουν όλες τις μορφές της μονογονεϊκότητας -εκτός από την περίπτωση της εκτός γάμου πατρότητας- ανήκουν στην κυρίαρχη πολιτισμική, εθνική, θρησκευτική, γλωσσική πληθυσμιακή ομάδα ενώ το κοινωνικοοικονομικό και εκπαιδευτικό τους επίπεδο ποικίλλει. Το ηλικιακό τους εύρος προσδιορίζεται από είκοσι πέντε ως εξήντα πέντε ετών.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο πολεοδομικό συγκρότημα και τα γειτονικά προάστια της Θεσσαλονίκης, από το Νοέμβριο του 2002 μέχρι τον Ιούνιο του 2006.

2.2. Συλλογή και ανάλυση δεδομένων

¹ Σημειώνεται ότι δεν υιοθετείται ο όρος: «αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών», ο οποίος συναντάται συχνά σε σχετική βιβλιογραφία (Μαράτου-Αλιπράντη, 2002 ; Γενική Γραμματεία Ισότητας, 2003), καθώς λανθάνει η παραδοχή της ύπαρξης «αρχηγού» μιας οικογένειας, ο οποίος «αρχηγός» υπονοείται ότι αναγκαστικά αντικαθίσταται από τον άλλο γονέα που μένει πίσω, ώστε κατά κάποιο τρόπο να επιχειρείται να καλυφθεί το κενό της απουσίας του. Σε κάθε περίπτωση, ο όρος «αρχηγός» δηλώνει από τη μία την ύπαρξη εξουσιαστικών σχέσεων εντός συγκεκριμένου κοινωνικού πλαισίου και από την άλλη την ταυτόχρονη αποσιώπηση της αναγνώρισης της συνεισφοράς των υπολοίπων μελών του. Επίσης, σε ακόμη πιο πρόσφατη βιβλιογραφία απαντάται ο όρος: «επικεφαλής ενός μονογονεϊκού νοικοκυριού» (Μουρίκη, 2006: 235).

Η συλλογή των ερευνητικών δεδομένων επιχειρείται με τον εντοπισμό μόνων γονέων ως πιθανών υποκειμένων έρευνας μέσω της «τεχνικής της χιονοστιβάδας». Δηλαδή, αρχικά μέσω προσωπικών επαφών εντοπίζονται άτομα που δέχονται να συμμετέχουν στην έρευνα και ακολούθως τα ίδια αυτά άτομα υποδεικνύουν άλλα που θα μπορούσαν κι εκείνα να συμμετέχουν (Robson, 1996).

Ως μεθοδολογική στρατηγική επιλέγεται η εφαρμογή των αρχών της εμπειρικά θεμελιωμένης θεωρίας (grounded theory), έτσι όπως έχει διατυπωθεί από τους Glaser & Strauss (1967) και έχει εξελιχθεί από τους Strauss & Corbin (1990 & 1998). Καθώς κυρίαρχος είναι ο στόχος της ανάδειξης των απόψεων και ιδεών, των προσωπικών εμπειριών και πεποιθήσεων των ίδιων των υποκειμένων έρευνας. Με άλλα λόγια, επιχειρείται να δοθεί φωνή, μέσα από ημιδομημένες συνεντεύξεις με ανοιχτές ερωτήσεις, σε έναν από τους κύριους πρωταγωνιστές που εντοπίζονται κατά την προσέγγιση του κοινωνικού φαινομένου της μονογονεϊκότητας · δηλαδή τους γονείς, οι οποίοι βιώνουν καθημερινά αυτή την εμπειρία και ζουν μαζί με τα παιδιά τους την εκπαιδευτική τους πορεία. Το ακατέργαστο υλικό της έρευνας ανέρχεται στις τέσσερις χιλιάδες σελίδες ύστερα από την λεπτομερειακή απομαγνητοφώνηση όλων των συνεντεύξεων, με στόχο την ακριβέστερη απόδοση του λόγου των ίδιων των συμμετεχόντων (Smith, 1995).

Κι επιπλέον, οι αρχές της κριτικής θεωρίας μαζί με τις αρχές της φεμινιστικής (critical feminist theory) καθοδηγούν την παραπάνω έρευνα σε επίπεδο διεξαγωγής και ανάλυσης, ενσωματώνοντας ένα ευρύτερο κοινωνικό, οικονομικό, πολιτισμικό και πολιτικό πλαίσιο, συμπεριλαμβανομένων όμως και των επιδράσεων φύλου, έτσι όπως αυτές εντοπίζονται στις εμπειρίες των γυναικών και των ανδρών, στην καθημερινή τους ζωή (Lather, 1991: 1-18). Η διαδικασία της συνειδητοποίησης των άνισων σχέσεων εξουσίας μπορεί να σκιαγραφήσει πλήθος σχέσεων, οι οποίες γίνονται αντιληπτές ως προσωπικές και ως κοινωνικές κατασκευές (Dubiel, 2000: 10-13).

3. Ευρήματα

Τρεις είναι οι βασικές κατηγορίες που προκύπτουν μέσα από τον πλούτο των ερευνητικών δεδομένων.

A) Η διερεύνηση της εισόδου στη μονογονεϊκότητα.

B) Η ανάπτυξη των παιδιών σε μορφωσιογόνο περιβάλλον κατά τη διαβίωσή τους σε μονογονεϊκές οικογένειες.

Γ) Η επιδίωξη της ποιότητας στις διαπροσωπικές σχέσεις ως ασφαλιστικής δικλείδας στον κίνδυνο για σχολική αποτυχία.

3.1. Ανιχνεύοντας την είσοδο στη μονογονεϊκότητα

Αρχικά, οι μόνιμοι γονείς της έρευνας επιλέγουν να ξετυλίξουν το νήμα της ζωής τους παρουσιάζοντας τις αιτίες εισόδου τους στη μονογονεϊκότητα, ύστερα από τη γέννηση του εκτός γάμου παιδιού τους, τη διάσταση, το διαζύγιο, το θάνατο του/της συζύγου, σκιαγραφώντας συγχρόνως τις επιλογές τους ως προς τις σπουδές τους, το γάμο, την επαγγελματική τους πορεία, τις σχέσεις τους με το οικογενειακό και φιλικό τους περιβάλλον πριν και μετά την εμπειρία της μονογονεϊκότητας.

- «Κόντευα τότε τα είκοσι εννιά και ήθελα πολύ ένα παιδί και ήμουν πολύ ερωτευμένη... ήτανε ο έρωτας της ζωής μου ο πατέρας της και ήθελα το παιδί

από κείνον. Εκείνος είχε αντιρρήσεις, αλλά τελικά εγώ το κράτησα». (Ξένια, συνταξιούχος δικηγόρος, 50 ετών, εκτός γάμου μητέρα μιας φοιτήτριας-Συνέντευξη 2, σειρές: 22-24)

- «Ήθελα πολύ ένα παιδί! Και λέμε ότι κάνουμε οικογένεια, παντρευόμαστε για να κάνουμε...οικογένεια, παιδιά. Έτσι δεν είναι; Ε, αφού έβλεπα ότι δεν μπορώ να δημιουργήσω αυτή την οικογένεια, γιατί είχα αρραβωνιαστεί και χώρισα και έβλεπα ότι δεν πάει, δεν κολλάει (...) αποφάσισα ότι από τη στιγμή που δούλευα στα καπνά, είχα κάποια χρήματα στην άκρη. Πεντακόσια χιλιάρικα. Τότε τα πεντακόσια χιλιάρικα ήτανε μία περιουσία». (αναφέρεται στην απόφασή της να γίνει μητέρα με σπέρμα δότη) (Γεωργία- ιδ. υπάλληλος (καθαριότητα), 43 ετών, εκτός γάμου μητέρα μιας μαθήτριας δημοτικού-Συνέντευξη 7, σειρές: 51-55 & 112-113)
- «Χωρίζουμε γιατί βρήκε φιλενάδα ο άντρας μου (...) Πιστεύω, όμως, ότι οι περισσότεροι καυγάδες σε μια οικογένεια μέσα, είναι η διαφωνία των γονέων πάνω σε ζητήματα διαπαιδαγώγησης των παιδιών. Λοιπόν, προέρχονται και οι δυο από άλλα περιβάλλοντα, έχουν άλλες εμπειρίες και έχουν άλλες αντιλήψεις. Και είναι και ένας τρόπος πέρα απ' αυτό να ασκούνται εξουσίες ανάμεσα στους δύο. Και...νομίζω ότι πάρα πολλοί γάμοι οδηγούνται στην αποτυχία εξαιτίας αυτού του πράγματος». (Νίκη, εκπαιδευτικός, 46 ετών, διαζευγμένη μητέρα ενός φοιτητή – Συνέντευξη 1, σειρές: 1619 & 958-963)
- «Ε...δυστυχώς υπήρχαν τρίτα πρόσωπα στη ζωή μας. Πληθυντικός αριθμός (...) Όχι! Όχι, από τη δική μου. Από τη δική της πλευρά. Επανειλημμένως! Αλλά επανειλημμένως!!!» (Άγγελος, 52 ετών, δημόσιος υπ., διαζευγμένος πατέρας δύο παιδιών, ενός στρατιώτη και μιας μαθήτριας λυκείου – Συνέντευξη 20, σειρές: 209-212)
- Και ο άντρας μου λέει: «εγώ δεν μπορώ άλλο, θέλω να ζήσω τη ζωή μου!».....Και με τιμώρησε, εγκαταλείποντας εμένα και τα παιδιά, χωρίς μία δραχμή δική μου! Χωρίς δουλειά! Και η μεγάλη μου η κόρη να σπουδάξει στ.. ... (εξωτερικό), η μικρή μου να είναι πρωτοετής φοιτήτρια και βέβαια ο Περικλής! (αναφέρεται στο αυτιστικό παιδί της) Και όλα αυτά γιατί έτρεξα για να φτιάξουμε ένα χώρο, ένα σχολείο για παιδιά με ειδικές ανάγκες! Για αυτό με τιμώρησε! Ή μήπως πίστευε ότι θα πέσουμε στα πόδια να τον παρακαλέσουμε να γυρίσει γιατί δεν θα μπορούσαμε να ζήσουμε χωρίς αυτόν; Ήτανε ποτέ δυνατόν να κάνω εγώ κάτι τέτοιο; Δεν το ήξερε τόσα χρόνια που ήμασταν μαζί ότι κάτι τέτοιο δεν θα μου το επέτρεπε η συνείδησή μου, η αξιοπρέπειά μου! (...) Και από εκεί και ύστερα άρχισε ο αγώνας για την επιβίωση τη δική μου και των παιδιών μου! (...) Εγώ θα ήθελα να ήταν δίπλα και να παλεύουμε μαζί...και σκέφτηκε ότι μια ζωή έτσι θα την περάσουμε παλεύοντας για τον Περικλή...Ναι, εγώ μια ζωή αυτό κάνω, τριάντα πέντε χρόνια αυτό κάνω και τώρα αυτό κάνω (...) Αν είχα όμως και τον μπαμπά του, θα ήταν πολύ πιο εύκολα. Γιατί τώρα παλεύω για να ζήσουμε, παλεύω για να υπάρχουμε, για να είμαστε αξιοπρεπείς και για το μέλλον του! Που είναι πάρα πολύ δύσκολο!!!» (Δάφνη, ιδ. υπάλληλος, 65 ετών, μητέρα δύο έγγαμων κοριτσιών και ενός αγοριού με ειδικές ανάγκες-Συνέντευξη 21, σειρές: 978-985 & 994-997 & 1483-1491 & 1976-1980)
- «Όλα γίνανε τόσο ξαφνικά, καμία ενόχληση, τίποτα! (...) αυτή η μορφή του καρκίνου σε νεαρά άτομα είναι τόσο επιθετική, δεν υπάρχει καμία περίπτωση. Είναι θέμα χρόνου δηλαδή (...) Καταλαβαίνεις; Τριάντα επτά χρονών!!! (...) Τότε ήρθανε δυο απανωτά. Ο χαμός της μάνας μου...και...βέβαια... ο χαμός της γυναίκας μου. Το σοκ ήτανε φοβερό!!! Για όλους μας!...Ε... και φυσικά για τα

παιδιά!!! Να χάσουν τη μάνα τους και τη γιαγιά τους που έμενε μαζί μας. Δυο μικρά παιδάκια, δέκα και επτά χρονών, που μες την ατυχία μου ήμουν τυχερός που ήταν αγόρια και είμαστε ένα σπίτι με τρεις άντρες, μπορώ και συζητάω σαν άνδρας προς άνδρα. Εντάξει, αν είχα κορίτσι θα είχα πιο πολύ βοήθεια πρακτική αλλά από κει και πέρα...λέει ένα κορίτσι τα μυστικά του στον μπαμπά του;» (Δημήτρης, γεωπόνος, 51 ετών, χήρος πατέρας δύο αγοριών δημοτικού και γυμνάσιου -Συνέντευξη 4, σειρές: 372-375 & 388-395)

3.2. Μεγαλώνοντας το παιδί σε μονογονεϊκή οικογένεια - Ανάπτυξη σε μορφωσιογόνο περιβάλλον

Οι μόνοι γονείς μιλούν για την εκπαίδευση των παιδιών τους, όταν περιγράφουν και ερμηνεύουν την κατάσταση που επικρατεί στο «δικό τους σπίτι» και στο «σχολείο» των παιδιών τους.

Στην πλειοψηφία τους μόνες μητέρες και μόνοι πατέρες θεωρούν την καθημερινή προετοιμασία του παιδιού για το σχολείο, τις εξωσχολικές του δραστηριότητες αλλά και την επικοινωνία οικογένειας και σχολείου -κυρίως κι όχι αποκλειστικά- «γυναικεία» υπόθεση. Η διαπαιδαγώγηση, όμως, με την έννοια της ευρύτερης καλλιέργειας και ανάπτυξης του μορφωτικού του επιπέδου, η εξάσκηση των σωματικών του ικανοτήτων καθώς και η αναζήτηση των μελλοντικών εκπαιδευτικών και επαγγελματικών του προσανατολισμών διεκπεραιώνεται συχνά και από τους δύο γονείς όταν ζούσαν σε πυρηνική οικογένεια αλλά σε αρκετές περιπτώσεις και κατά τη διαβίωση του παιδιού σε μονογονεϊκή οικογένεια.

- «Υπήρχε εποχή που ήτανε τεσσάρων και πέντε ετών και πηγαίναμε μαζί διακοπές (με τον πατέρα του παιδιού ενώ ήταν σε διάσταση) και του μάθαινε καταδύσεις. Του είχε πάρει στολή δύτη μικρή και μετά, άλλη κι άλλη...Και ήξερα ότι κάνανε καταδύσεις και σε επικίνδυνα σημεία και συνεχίζουν ακόμα. Δεν ακούστηκε υστερική κουβέντα από το στόμα μου: «Δεν θα πας, πού το πας το παιδί!». Τα μαλλιά μου άσπριζαν από την αγωνία μέχρι να γυρίσουνε, αλλά δεν έλεγα τίποτα. Γιατί έλεγα ότι εγώ μπορώ να προσφέρω...ο τομέας μου είναι το βιβλίο και το σπίτι, ας εκπαιδευτεί από τον μπαμπά του στη φύση» (Νίκη, εκπαιδευτικός, 46 ετών, διαζευγμένη μητέρα ενός φοιτητή – Συνέντευξη 1, σειρές: 1289-1301)

Ωστόσο, υπάρχουν και περιπτώσεις που μόνοι γονείς βιώνουν τη μονογονεϊκότητα λόγω διάστασης, διαζυγίου ή εκτός γάμου μητρότητας και περιγράφουν τη συμμετοχή του άλλου γονέα στην ανατροφή και διαπαιδαγώγηση του παιδιού περιορισμένη –κυρίως μέσα από την καταβολή του ποσού της διατροφής- ή και ανύπαρκτη ή ακόμη και να μην την επιζητεί ο ίδιος ο μόνος γονέας. Συγχρόνως, όμως, παρατηρείται να ασκείται και κριτική στο μόνο γονέα από τον άλλο γονέα για οποιαδήποτε επιλογή του, «χρησιμοποιώντας» το ίδιο το παιδί καθώς κρίνονται αρνητικά ακόμη και οι αντικειμενικά πολύ καλές σχολικές επιδόσεις και κοινωνικές συμπεριφορές του παιδιού.

- «Δεν ένιωσα ποτέ ότι ο Νίκος (ο πρώην σύζυγος) ήτανε καθοριστικός στο να την πιέσει ή να την πείσει να διαβάσει (...) παραιτήθηκε τελείως, από το τι σημαίνει προσπαθώ για την Έλλη να πάει για τις εξετάσεις (πανελλαδικές). Πρακτικά δεν ήταν λιγότερο ή περισσότερο κοντά της, έδινε μόνο τα χρήματα που του αναλογούσαν.

Με άφησε μόνη μου να... αυτός ήταν πάντα: «η μαμά ξέρει καλύτερα σ' αυτά, η μαμά είναι ... (εκπαιδευτικός) και τα ξέρει όλα, η μαμά πολύ καλά κάνει που σου βρίσκει τους οδηγούς σπουδών, η μαμά καλά κάνει που βρίσκει αυτό το φροντιστήριο, η μαμά καλά κάνει που...» κι αυτός απήγγε από όλα αυτά! Στο να πάει στο φροντιστήριο, στο να πάει στο ... (όνομα ιδιωτικού σχολείου)...οπουδήποτε! Και η δικαιολογία του ήτανε ότι η μαμά είναι η πιο ειδική και «τι δουλειά έχω εγώ να ανακατευθώ και ό,τι σου λέει η μαμά είναι πολύ καλό και να την ακολουθείς τη μαμά». (Χαρά, εκπαιδευτικός, 47 ετών, διαζευγμένη μητέρα μιας φοιτήτριας - Συνέντευξη 3, σειρές: 2678-2681)

- «Ο μπαμπάς τους δεν ενδιαφέρεται για τίποτα! Ας πούμε, πήραν τους βαθμούς τους από τα αγγλικά, πήραν το ενδεικτικό, αυτά μέσα στη χαρά τους, τους λέω: «πάρτε εσείς τηλέφωνο. Αν περιμένετε θα πάρει-δεν θα πάρει, πάρτε τον και πέστε του» (...) Τον πήρε η Αλεξάνδρα να τον πει ότι στην παρέλαση θα είναι παραστάτρια. Και τι την είπε; «Αν δεν είσαι πρώτη, αν δεν κρατάς τη σημαία δεν είσαι τίποτα!». Το παιδί το πλήγωσε πάρα πολύ, την πιάσανε τα κλάματα και το παράπονο, έκανα αμάν για να τη συνφέρω! Και το 'κανε για να με πληγώσει και μένα, να με κάνει να νιώσω άχρηστη, που έχω την ευθύνη των παιδιών». (Σούλα, 39 ετών, ημιαπασχολούμενη πωλήτρια, σε διάσταση, μητέρα δύο παιδιών δημοτικού - Συνέντευξη 5, σειρές: 2230-2236)
- «Καθόλου, δεν μου αρέσει αυτό που μου λες! Καθόλου! Καθόλου! Γιατί να του ζητήσω λεφτά για το παιδί μου; Δεν θα ήθελα να αποφασίζει κι άλλος τι θα κάνω με το παιδί μου! (...) Ο μπαμπάς της, εγώ της λέω, ότι είναι πολύ σπουδαίος και ότι πρέπει να τον φτάσει και ότι είναι πολυάσχολος άνθρωπος, ότι κάνει σπουδαία πράγματα στη δουλειά του, ότι ταξιδεύει πολύ σε όλο τον κόσμο και: «κοίτα να δεις και εσύ θα μεγαλώσεις και θα γίνεις μεγάλη και τρανή σαν τον μπαμπά σου!». (Ελένη, δημ. Υπάλληλος, ετών 42, εκτός γάμου μητέρα μιας μαθήτριας νηπιαγωγείου - Συνέντευξη 18, σειρές: 785-786 & 1881-1885)
- «Ο άνθρωπος αυτός (ο πρώην σύζυγος) είχε τόσο κόμπλεξ με την έλλειψη της εκπαίδευσης που είχε...θεωρούσε, χωρίς να το παραδέχεται ποτέ, ότι δεν είχε τις γνώσεις να το βοηθούσε το παιδί. Γιατί σου λέει: «εσύ τελείωσες ένα λύκειο, δουλεύεις σε γραφείο, μέσα στον κόσμο, ξέρεις δυο ξένες γλώσσες, θα μπορούσες να το βοηθήσεις...». Αλλά αυτός έλεγε: «εσύ είσαι η μάνα του! Είναι δική σου δουλειά να διαβάζεις το παιδί!» και έτσι είχε και δικαιολογία γιατί αυτός δεν έκανε τίποτα. Βέβαια, όταν μιλάμε για εκπαίδευση δεν είναι μόνο οι σχολικές γνώσεις. Κατάλαβες; Εκπαίδευση δεν είναι μόνο το σχολείο. Είναι και η κοινωνική μόρφωση, η εκπαίδευση που μαθαίνουμε πώς να συμπεριφερόμαστε ως μέλη αυτής της κοινωνίας, είναι η διαμόρφωση χαρακτήρων (...) Εγώ δευτερόλεπτο δεν μπορούσα να αφήσω το παιδί μαζί του (με τον πατέρα του). Δεν τον ενδιέφερε, δεν ήθελε να μάθει να ασχολείται με το παιδί του. Δηλαδή, το άφησε στην τύχη του το παιδί. Και αυτή τη στιγμή που μιλάμε καλά-καλά δεν το βλέπει, όχι να ενδιαφερθεί για τη μόρφωση του παιδιού. Σαν να μην τον συνδέει τίποτα μ' αυτό το παιδί. Και αν τυχόν πάει κάτι στραβά, θα φταίω εγώ δεν θα φταίει αυτός! Δηλαδή, από τη μία είναι αποποίηση ευθυνών και από την άλλη είναι κριτική και έλεγχος. «Είχες την ευθύνη του παιδιού εσύ, πώς τα κατάφερες έτσι τόσο χάλια;». Φυσικά, αν τυχόν πάνε όλα καλά και αποφασίσει το παιδί να σπουδάσει και γίνει...και πάρει ένα πτυχίο «χι» σου λέω εγώ τώρα, έτσι; «Ε, τον γιο μου, πω-πω τι έκανε! Πω-πω, τι έξυπνο γιο έχω εγώ!». Πού ακριβώς, όμως, ήταν αυτός στην ανατροφή του παιδιού;» (Ρούλα, ιδ. υπάλληλος, ετών 38, διαζευγμένη μητέρα ενός μαθητή γυμνασίου - Συνέντευξη 17, σειρές: 2579-2586)

Ωστόσο, ανεξάρτητα από τον τύπο της μονογονεϊκότητας, συχνά, ανιχνεύεται στο λόγο των μόνων γονέων να βιώνουν έντονα συναισθήματα πίεσης και ανασφάλειας, καθώς νιώθουν βαρύ το χρέος της αποκλειστικής ανατροφής του παιδιού τους, προβάλλοντας και τις δικές τους αναπαραστάσεις αναφορικά με το πώς θα ήταν η ζωή τους αν υπήρχε και ο άλλος γονέας.

Σε περιπτώσεις διάστασης ή διαζυγίου, οι μόνοι γονείς νιώθουν και εκφράζουν έντονα συναισθήματα ενοχών και τύψεων, όταν θεωρούν ότι δεν προσπάθησαν αρκετά για την εκπαίδευση και την κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών τους αφού «δεν άντεξαν και ανάγκασαν το παιδί τους να διαβιώνει σε μονογονεϊκή οικογένεια», υποστηρίζοντας ότι: «αν θα ήτανε ο πατέρας τους ή η μητέρα τους, θα ήτανε σίγουρα διαφορετικά, θα είχαν άλλη αυτοπεποίθηση τα παιδιά». Ή «ακριβώς επειδή στέρησαν το παιδί από τον πατέρα», οι ίδιες προσφέρουν πληθώρα ερεθισμάτων για την πρόοδο του παιδιού, αλλά και «να μην του στερούν οτιδήποτε θελήσει έτσι ώστε να καλύπτεται το κενό της απουσίας του». Ή ακόμη, επειδή δεν κατάφεραν να πετύχει το παιδί τους σε μια σχολή της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, από τις αποκαλούμενες «προσοδοφόρες και με κύρος», αφού «προέρχεται από ένα περιβάλλον με δύο γονείς μορφωμένους και μήπως αυτή η εξέλιξη προήλθε εξαιτίας της μονογονεϊκότητας...», «επειδή εγώ ως μόνος γονιός κάπου έχασα το παιχνίδι;».

Στις δε περιπτώσεις που οι μόνοι γονείς βιώνουν τη χηρεία διακρίνεται μια τάση εκθιασμού της ζωής που έζησαν μαζί με τον αποθανόντα ή την αποθανούσα, σαν να πρόκειται για μια επιβεβαίωση της ρήσης «ο νεκρός δεδικαίωται» ενώ συγχρόνως διαφαίνεται μια τάση «θυματοποίησης» και ταυτόχρονα «ηρωποίησης» του εαυτού τους, καθώς πρόκειται για το άτομο που έμεινε πίσω, για να αντιμετωπίσει μια ζωή που το ίδιο, όμως, δεν έχει επιλέξει.

Έτσι, φαίνεται να λανθάνουν κοινωνικά στερεότυπα τα οποία διαμορφώνουν τόσο αντιλήψεις για την «κανονική οικογένεια» κατά επέκταση για τη «μονογονεϊκή», όσο και κοινωνικές αντιλήψεις για την εκπαιδευτική επιτυχία των παιδιών, ανάλογα με το κοινωνικοοικονομικό και μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας

- «Πριν, όσο ζούσε ο άντρας μου, δεν δούλευα, ήμουνά όλη μέρα στο σπίτι. Πρώτον αυτό, είχα πιο πολλές ώρες να είμαι μαζί της (με την πρωτότοκη κόρη της) και να τη διαβάζω. Εκείνη ήτανε υπομονετική, άκουγε τι την έλεγα και καθότανε. Αλλά ήτανε πολύ κουραστική στο διάβασμα. Δεν τα έπαιρνε εύκολα. Ο μπαμπάς, αν τύχαινε καμιά φορά να πάρει να τη διαβάσει νευρίαζε εύκολα, δεν είχε την υπομονή και τ' άφηνε σε μένα. Αν ζούσε ο μπαμπάς της θα είχαμε χρήματα και θα τη στέλναμε σε ένα φροντιστήριο ή σε έναν ειδικό (...) Όπως σε πάει η ζωή, έτσι την πας. Δεν μπορείς να κάνεις κάτι διαφορετικό. Όχι όμως ότι... όταν ένας νέος άνθρωπος μένει χήρος, χήρα με παιδιά, δεν είναι και ήρωας! Ηρωίδα είναι! Η ψυχούλα της το ξέρει, να ζει για τα παιδιά της, να ζει με την μοναξιά της και να την σχολιάζουν κιόλας». (Μαρίνα, συμβασιούχος ιδ. υπάλληλος (καθαριότητα), ετών 35, μητέρα μιας μαθήτριας γυμνασίου και δύο μαθητών δημοτικού - Συνέντευξη 9, σειρές: 1208-1217 & 125-129)
- «Πιστεύω ότι σίγουρα, θα ήταν διαφορετικά, αν ήτανε ο μπαμπάς τους στο σπίτι! Καταρχήν, δεν θα έβγαινα εγώ να δουλέψω. Οπότε τις ώρες που θα λείπανε τα παιδιά θα ασχολιόμουν με το νοικοκυριό μου και όλες οι υπόλοιπες ώρες θα ήταν για τα παιδιά. Γιατί όταν είσαι κοντά στα παιδιά, επόμενο είναι...γιατί έχω προσέξει, όταν εγώ διαθέτω περισσότερες ώρες είναι διαφορετικά σίγουρα. Αλλιώς θα τα δω. Δηλαδή θα κάνουμε την προεργασία μας, δεν θα γράψουνε δυο φορές τις λέξεις, γιατί δεν έχουνε χρόνο, θα τις γράψουνε τέσσερις. Αλλά από εκεί και μετά όταν υπάρχει και ο πατέρας έχει άλλη αυτοπεποίθηση το παιδί. Δηλαδή τους ενοχλεί

αυτό. Πιστεύω ότι τα καθηλώνει λίγο τα παιδιά. Αισθάνονται μειονεκτικά! Εγώ αυτό πιστεύω! Δηλαδή όσο και να μην το δείχνουνε, ε, σίγουρα υπάρχει κάπου μέσα τους. Δεν μπορεί να μην τα απασχολεί σε όποια ηλικία και να είναι, όταν οι συμμαθητές τους έχουν τον μπαμπά στο σπίτι κι εκείνα όχι». (Σούλα, 39 ετών, ημιαπασχολούμενη πωλήτρια, σε διάσταση, μητέρα δύο παιδιών δημοτικού - Συνέντευξη 5, σειρές: 1453-1468)

- ο «Αυτό το οποίο εγώ έδωσα σαν υπόσχεση στον εαυτό μου είναι ότι είπα ότι τα παιδιά δεν θέλω ποτέ να νιώσουνε αυτό που λέμε «ορφάνια», να νιώθουν τα «καημένα τα ορφανά» (...) τους είπα ότι: «πατέρας και μητέρα είμαι εγώ. Η αγάπη η δική μου είναι διπλή πλέον, είμαι δίπλα σας, ό,τι θέλετε εδώ». Πιστεύω ότι αυτό το αισθάνονται, το καταλαβαίνουνε και κάπως αισθάνονται πιο...καλά. «Πέρα από την φυσική παρουσία της μαμάς που λείπει, δεν θέλω να σας λείπει τίποτα!» Βοηθάει όμως και το ότι δεν είχα και πρόβλημα οικονομικό. Και πλήρωνα δύο γυναίκες, μία για τη φροντίδα του σπιτιού και μία για να βοηθάει τον Γιωργάκη στα μαθήματα (...) Εγώ αφιερώθηκα στα παιδιά μου, σήμερα (περίπου πέντε χρόνια μετά το θάνατο της συζύγου του) η έξοδός μου από το σπίτι, θα είναι μία φορά στις δέκα μέρες, μετά τις δέκα το βράδυ, αφού τακτοποιήσω και την τελευταία λεπτομέρεια των παιδιών (...) Αυτό το οποίο με χαροποιεί...είναι...βλέποντας τη συμπεριφορά τους και τη στάση τους στην καθημερινότητα. Δεν λέω, έχω συλλάβει πολλές φορές κι έχω κάνει και κουβέντα με τον Πέτρο που λέει, ας πούμε ότι: «η μαμά, μου λείπει» ή η κουβέντα του Γιωργάκη που λέει ότι: «όλα τα παιδιά έχουν την μαμά τους, εγώ γιατί να μην την έχω!». Σίγουρα είναι μία πληγή, η οποία δύσκολα θα κλείσει. Πάντα θα υπάρχει, πάντα θα υπάρχει μέσα μας, απλώς σαν πληγή πιστεύω ότι με το χρόνο επουλώνεται και πιστεύω ότι θα κλείσει μόνο όταν θα κλείσουν κι αυτοί τη ζωή τους, όταν θα συνυπάρξουνε με κάποιο άλλο άτομο. Όσο καιρό θα είμαστε οι τρεις μας και δεν θα γίνουμε ένας, δύο-δύο, αυτή η πληγή θα υπάρχει! Και τον πρώτο καιρό μεν έβγαζε πολύ αίμα, τώρα βγάζει λιγότερο, κάποια στιγμή θα βγάζει σταγόνες, αλλά σίγουρα θα υπάρχει αυτή η πληγή! (...) Η Τέρψη έδωσε πολύ μεγάλη βαρύτητα στην οικογένεια και πάρα πολύ μεγάλη βαρύτητα στα παιδιά. Και πιστεύω ότι ένα μέρος αυτού που είναι τα παιδιά, της αγωγής που έχουν τα παιδιά, στο μάγλωμα, στην ανατροφή τους οφείλεται στη μάνα τους!!! Σου λέω ότι...χωρίς να θέλω να τα παινήσω ε, είναι δύο παιδιά ευγενέστατα, ήρεμα, με αγωγή, με τρόπους, πολύ πιο συνειδητά από άλλα που ζουν με δύο γονείς. Αν δεν ξέρεις το όλο θέμα, δεν μπορείς να τα υποψιαστείς...δεν θα δώσουν ποτέ την αίσθηση ότι τους λείπει η μάνα τους...έχουν την υπερηφάνεια να βιώνουν με αξιοπρέπεια το σήμερα». (Δημήτρης, γεωπόνος, 51 ετών, πατέρας δύο αγοριών δημοτικού και γυμνασίου -Συνέντευξη 4, σειρές: 1329-1343 & 1627-1633)

Οι μόνοι γονείς θίγουν έντονα την έλλειψη χρόνου, τις δυσκολίες που έχουν να αντιμετωπίσουν λόγω ελλειπών εισοδήματος –σύνθετες φαινόμενα κατά το πέρασμα από το διγονεϊκό στο μονογονεϊκό σχήμα ζωής- το ρόλο των εκπαιδευτικών σχετικά με τη διαχείριση του φαινομένου της μονογονεϊκότητας και την υποστήριξη των μαθητών και μαθητριών τους όταν βιώνουν αυτή την εμπειρία ζωής. Στο σημείο, όμως, αυτό εγείρεται και το ερώτημα αναφορικά με τις ευθύνες της πολιτείας, για την υιοθέτηση μέτρων στήριξης των μονογονεϊκών οικογενειών και κυρίως των παιδιών τους, για την ύπαρξη του αποκαλούμενου «υποστηρικτικού δικτύου», σε επίπεδο κοινωνικής και εκπαιδευτικής πολιτικής.

- ο «Δεν υπάρχει (ειδική γνώση). Στην ουσία ο εκπαιδευτικός κάνει φιλανθρωπία, δεν βοηθάει. Είναι πολύ σημαντικό αυτό. Άλλο συμπονώ και οικτίρω και λέω: «το καημένο» και άλλο το να αποδέχομαι αυτό το παιδί με ίσους όρους με τα άλλα παιδιά και προσπαθώ να κάνω δουλειά μ' αυτό το παιδί γιατί αναγνωρίζω ότι έχει

κάποια προβλήματα και δουλεύω μ' αυτό. Δεν υπάρχει καμία γνώση στους εκπαιδευτικούς σε τέτοια θέματα. Είναι μόνο πονοψυχιά, πονοψυχιά, πώς να σου πω». (*Χαρά εκπαιδευτικός, 47 ετών, διαζευγμένη μητέρα μιας φοιτήτριας - Συνέντευξη 3, σειρές: 4804-4809*)

- «Είχα μία εικόνα, μία γνώμη άσκημη, μόνο που άκουγα...σκεφτόμωνα παιδιά από... διαλυμένες οικογένειες (...) ότι βγαίνουν παιδιά με προβλήματα.....(...) θυμάμαι ότι ήμουνα δασκάλα ήδη... παντρεμένη όμως και έλεγα... μεγάλες κουβέντες! (με ειρωνικά γελάκια) Έλεγα, δηλαδή: «ωχ, έχει διαζύγια μέσα; Ωχ, ωχ, πρόβλημα τα παιδιά!» (...) Κοίταξε, να δεις εγώ δεν άκουσα κάτι αρνητικό για τα δικά μου παιδιά (*επειδή ζούσαν σε μονογονεϊκή οικογένεια*). Γιατί, ίσως, επειδή ήμουν εγώ σ' αυτή την κατάσταση και το ξέρανε οι συνάδελφοί μου. Αλλά, εντάξει, τώρα λίγο-πολύ κι αυτά...ε, λογικό είναι να ακούγονται, λογικό είναι ότι υπάρχουν προβλήματα. Δεν είναι λογικό ένας άνθρωπος (*εννοεί ως μόνος γονέας*) να αναπληρώσει το κενό κάποιου άλλου (...) Πρέπει να ενημερωνόμαστε οι εκπαιδευτικοί (*για την οικογενειακή κατάσταση των μαθητών μας*) Καταρχήν, να μην κάνουμε γκάφες σε βάρος του παιδιού (...) πολλές φορές μπορείς να πεις στην τάξη πράγματα που να θίγουνε ένα ιδιαίτερο..... χαρακτηριστικό, μια ιδιαίτερη κατάσταση ενός παιδιού. Εγώ ας πούμε, έχω ένα παιδί ορφανό φέτος στην τάξη. Ο πατέρας του πέθανε όταν ήτανε μηνών. Έχω πάντα στο νου μου, όταν πω: «θα ρωτήσετε...», δεν θα πω ποτέ τον μπαμπά, θα πω τη μαμά, κατάλαβες; Αν δεν το ήξερα όμως, θα το έλεγα, μπορεί και να το έλεγα. Δεν είναι γκάφα αυτό σε βάρος του παιδιού; Και θα πω: «να ρωτήσετε τη μαμά». Αν όμως, ήξερα ότι υπάρχει ένα παιδί ορφανό από μητέρα, θα έλεγα: «θα ρωτήσετε στο σπίτι», θα το έκανα έτσι πιο...γενικό (...) Ο σχολικός σύμβουλος μας έλεγε: «μην τα περιθωριοποιήσετε από μόνι σας αυτά τα παιδιά. Και μην σκεφτείτε ότι σίγουρα, έτσι και αλλιώς αυτά τα παιδιά θα έχουνε προβλήματα και ότι εσείς δεν θα ξέρετε τι να τα κάνετε!». ... Αλλά περνώντας ο καιρός, ομαλοποιείται η κατάσταση και για τα παιδιά και για τους γονείς και όλοι μπαίνουνε σε μια καινούρια φάση ζωής. ...Και μάλιστα μας είπε: «δηλαδή, ένα παιδί που για τον κόσμο οι γονείς του ζούνε μαζί, αλλά βρίσκονται, δέρνονται, κακοποιούν το παιδί, αυτό το παιδί δεν θα έχει προβλήματα;» (...) Μια άλλη φορά μας είπε: «ένας μπαμπάς που εξαφανίζεται και μία μαμά που σαν τρελή τρέχει να τα προλάβει όλα, αυτό είναι η «κανονική-ιδανική» οικογένεια;». (*Αλίκη, εκπαιδευτικός, ετών 43, διαζευγμένη μητέρα μιας μαθήτριας λυκείου και δύο αγοριών δημοτικού - Συνέντευξη 22, σειρές: 1350-1354 & 1361-1364 & 2084-2097 & 2265-2280 & 2344-2346*)
- «Πήγαινα στη δουλειά κι άφηνα τη Σόνια μόνη και ...έσταζε η ψυχή μου αίμα, στην κυριολεξία! Στην κυριολεξία! Όταν το παιδί μου καθότανε εδώ και κρύωνε και έζω να έχει παγωνιά κι εδώ μέσα να μην έχει θέρμανση και να φοβάται ολομόναχο και να κάθεται εδώ σ' αυτό τον καναπέ για να είναι δίπλα στην πόρτα και να έχει όλα τα φώτα του σπιτιού αναμμένα και να παίρνει τηλέφωνο: «μαμάκα μου, αργείς;» (...) Με πειράζει...με ενοχλεί πάρα πολύ...νιώθω πάρα πολύ περήφανη για τη Σόνια που αυτή τη στιγμή κρατάει μόνη της το μαγαζί και...είναι ένα παιδί ολοκληρωμένο, όλοι μου δίνουν «συγχαρητήρια» όσοι τη γνωρίζουνε, οι ίδιοι οι καθηγητές της λένε ότι είναι φανταστικό παιδί και την αγαπάνε πάρα πολύ, αλλά σ' αυτό το κομμάτι της εκπαίδευσης...αυτό με στεναχωρεί πάρα πολύ. Και το χρεώνομαι και σαν προσωπική αποτυχία. Αυτό είναι το κακό. Κάποια στιγμή είπα: «εντάξει, αυτό δεν είναι σωστό. Γιατί δεν έκανα κάτι άλλο και δεν βοήθησα το παιδί. Προσπαθούσα να επιβιώσουμε. Από την άλλη λέω: «ίσως να έπρεπε να κάνω κάποια περισσότερα πράγματα...» και για αυτό, αν θες, κακίζω και τον κόσμο όλο που δεν βοηθάει αυτές τις περιπτώσεις. Είναι κρίμα, αυτά τα παιδιά είναι αδικημένα από την μοίρα. Μεγαλώνουνε μόνα τους, που χάνουν τον γονιό τους. Να μην έχουνε και μια στήριξη και μια βοήθεια; Πού ακριβώς είναι αυτό που λένε «υποστηρικτικό

δίκτυο;» (Κωνσταντίνα, ιδ. υπάλληλος, ετών 38, χήρα μητέρα μιας μαθήτριας λυκείου - Συνέντευξη 23, σειρές: 2705-2718 & 2212-2221)

3.3. Επιδιώκοντας την ποιότητα στις διαπροσωπικές σχέσεις ως ασφαλιστική δικλείδα στον κίνδυνο για σχολική αποτυχία

Η αναζήτηση της ποιότητας στις διαπροσωπικές σχέσεις οριοθετείται ως ασφαλιστική δικλείδα στον κίνδυνο για σχολική αποτυχία των παιδιών που διαβιώνουν σε μονογονεϊκές οικογένειες.

Οι μόνιμοι γονείς της συγκεκριμένης έρευνας μοιράζονται μαζί μας και αυτές τις σκέψεις τους:

- ο «Εγώ θα' λεγα ότι το ζητούμενο για την πρόοδο των παιδιών και γενικότερα την ανάπτυξή τους είναι η ποιότητα στις διαπροσωπικές σχέσεις. Να μην έχουνε φασαρίες, καυγάδες, σπασίματα, φωνές, συγκρούσεις και τέτοια (...) δηλαδή γάμος δε σημαίνει αμέσως και απόλυτα ευτυχία. Αυτό είναι κάτι που το κυνηγάς και ή το έχεις ή δεν το έχεις...κι όταν δεν το έχεις προτιμότερο είναι να χωρίζεις για να ζούνε σε ήρεμο περιβάλλον τα παιδιά (...) Για τα νέα παιδιά τώρα, τα ανίψια μου, την κόρη μου, το βλέπω θετικά, θα ήθελα πολύ και για την κόρη μου να παντρευτεί να κάνει οικογένεια (...) τώρα είναι ήδη με ένα σοβαρό δεσμό...(...) και...σχεδόν μένουν μαζί και είναι πάρα πολύ ευτυχισμένη και εγώ τον αγαπάω σαν παιδί μου (...) Μετά από οκτώμισι χρόνια (που ταλαιπωρείται με πολύ σοβαρά προβλήματα υγείας) και η Νόρα είναι βράχος. Πολύ ψύχραιμη, παρούσα, μαζί μου στις χημειοθεραπείες που έχω αρχίσει...με τους γιατρούς (...) και της το έχω πει μια-δυο φορές, ότι: «ό,τι καλύτερο συνέβη στη ζωή μου ήσουν εσύ!» (...) η κόρη μου ήταν όλη μου η ζωή!!! Πώς να στο πω; Όλη μου η ζωή!!! (...) Γενικά, όμως για μένα, το σημαντικό...είναι να υπάρχει ισορροπία, ψυχραιμία, ηρεμία κάποια αρμονία μες τη σχέση. Και ως ένα βαθμό επικοινωνία (...) Δεν είναι και ό,τι καλύτερο μπορεί να σου συμβεί να είσαι μόνος γονιός. Καλύτερο είναι να είναι δύο. Αλίμονο! Καλύτερα είναι ...να στηρίζεται το παιδί, όχι μόνο για το παιδί και για τη μητέρα...να έχει και την παρουσία του πατέρα...αρκεί όμως να είναι όλοι μαζί ευτυχισμένοι και να υπάρχει μια παρουσία πραγματική. Να μην ζουν συμβατικά για τα παιδιά! Προτιμώ χίλιες φορές τη μόνη-μητέρα ή τον μόνο-πατέρα από ένα συμβατικό ζευγάρι. Γιατί υπάρχουν πάρα πολλά τέτοια ζευγάρια που ζουν με το ζόρι για το παιδί. Και υποφέρουν στην ουσία όλο». (Ξένια, συνταξιούχος δικηγόρος, 50 ετών, εκτός γάμου μητέρα μιας φοιτήτριας - Συνέντευξη 2, σειρές: 973-978 & 913-921 & 895-900)
- ο Είχα δει, στην τηλεόραση συγκεκριμένα σε ένα σποτάκι, έτσι...ότι έχει καταρριφθεί ο μύθος αυτός (ότι τα παιδιά των μονογονεϊκών οικογενειών γίνονται ναρκομανείς). Τώρα λένε άλλα. Ότι στα ναρκωτικά πέφτουνε παιδιά από καλές οικογένειες, ξέρεις «καλές» δηλαδή, που έχουνε το χρήμα και λένε: «πάρε παιδί μου, κάνε τη ζωή σου, κάνε ό,τι θες», δεν είναι, όμως, κοντά στο παιδί. Μέχρι, βέβαια, να καταρριφθεί κι αυτός ο μύθος. Εγώ ξέρω να πω ότι η ποιότητα στις σχέσεις είναι που παίζει ρόλο. Η ποιότητα του χρόνου που δίνεις στο να είσαι πραγματικά κοντά στο παιδί. Η ποιότητα αξιολόγησης του χρόνου (...) άκου ένα δικό μου παράδειγμα. Για ένα διάστημα είχα πάει εδώ στο δήμο (Δήμος δυτικής Θεσσαλονίκης) στη σχολή γονέων, τότε πάλι κοντά...μετά το χωρισμό κλασικά, που ήτανε και το παιδί πολύ πιο μικρό και εγώ ήθελα να μάθω, να δω πώς πρέπει να χειριστώ την όλη κατάσταση. Θυμάμαι ότι συζητούσαμε εκεί πέρα, μπλα, μπλα, μπλα...και τότε ειδικά ήμουν και πιο μαζεμένη και έλεγε η άλλη ότι κρατάει τα παιδιά ξύπνια, επειδή ο άντρας της έρχεται αργά από τη δουλειά για να είναι περισσότερο χρόνο μαζί, άσχετα αν τα παιδιά

κουτουλούσανε από τη νύστα. Και γυρίζω εγώ τότε και λέω: «ρε παιδιά, χάνουμε το νόημα, σημασία έχει η ποιότητα στο χρόνο που δίνεις στο παιδί...». Και έδωσα σαν παράδειγμα τον πατέρα του, που παρά το ότι είμαστε χωρισμένοι και δεν ζούμε μαζί, έστω ακόμη και αυτή η ώρα που μιλάει στο τηλέφωνο κάθε μέρα, αυτό είναι ποιότητα χρόνου. Γιατί άμα ζούσαμε στο ίδιο σπίτι δεν θα μιλούσανε μια ώρα, καθεαυτού, καθαρή, κατάλαβες; Τώρα επικοινωνούνε πραγματικά πατέρας και γιος». (Κατερίνα, *ιδ. υπάλληλος (γραμματεία)*, ετών 35, *διαζευγμένη μητέρα ενός μαθητή δημοτικού - Συνέντευξη 10*, σειρές: 4068-4083)

- «Αυτό είναι λάθος. Δηλαδή, με ένα παιδί ή και με περισσότερα, δεν θα δεσμεύσεις ποτέ κανέναν! Το να τον δεσμεύσω και να είναι σαν να μην τον έχω, να ζούμε συμβιβαστικά τάχα μου δήθεν για τα παιδιά μέσα στο ίδιο σπίτι, δεν τον θέλω! Δεν το θέλω, τι να την κάνω μια τέτοια σχέση! Αυτό λέγεται οικογένεια; Να έχω δηλαδή σώνει και καλά, με το ζόρι, έναν άντρα μες το σπίτι... έτσι για το θεαθήναι; Ή για να πω ότι έχω έναν άντρα μες το σπίτι; Αμα δεν είναι πραγματικά δίπλα σου αυτός ο άντρας δεν αξίζει να τον έχεις. Τι...για να καλύψω τα μάτια του παιδιού ότι οι γονείς του είναι μαζί; Όχι, είναι χειρότερο αυτό το πράγμα. Δεν μ' αρέσουν οι αυταπάτες. Είμαι πολύ προσγειωμένο άτομο για να ζω σε ψευδαισθήσεις και να γεμίζω φούμαρα και το παιδί μου». (Δόμνα, *ιδ. υπάλληλος (γραμματεία)*, ετών 50, *χήρα μητέρα μιας φοιτήτριας - Συνέντευξη 14*, σειρές: 2182-2191)
- «Αυτά είναι πολύ σοβαρά θέματα. Μπορεί να είναι το πιο σοβαρό θέμα που υπάρχει. Οικογένεια είναι τα παιδιά σου. Δεν υπάρχει οικογένεια όταν δεν υπάρχουνε παιδιά και είναι μόνο οι δύο (...) Άσχετα αν ξεκινάμε, να παντρευτούμε και να κάνουμε οικογένεια, όταν υπάρχει παιδί είναι οικογένεια. Άσχετα αν χώρισαν οι γονείς ή αν πέθανε ο ένας. Γιατί μια ανύπαντρη μαμά δεν είναι οικογένεια με το παιδί της; Εκείνο δεν είναι παιδί; Τι με γάμο, τι χωρίς γάμο; Όλα για τα φράγκα γίνονται, για τα χαρτιά και για τα χαρτόσημα (...) Επειδή εγώ έχω ταξιδέψει και έξω και Ολλανδίες και Αγγλίες και παντού έχω πάει και για τουρισμό και πάνω στη δουλειά μου. Ε και έχω δει ότι έξω είναι πιο free τα πράματα. Είναι πιο ελεύθεροι οι άνθρωποι, δεν μπλέκουνε με υπογραφές και χαρτιά και υπάρχει πιο σεβασμός ο ένας με τον άλλο (...) Τα παιδιά μου δεν μπορεί να τα παραμυθιάσει κανείς εύκολα. Είναι πιο ώριμα από την ηλικία τους, είναι σκληρά τα παιδιά μου (...) γιατί πέρασαν μαζί μου πολλές εμπειρίες. Από τις συζητήσεις που κάνω μαζί τους, απ' αυτά που ακούσανε, από την ταλαιπωρία. Και ξέρεις ποια ήτανε η πιο δυνατή εμπειρία για τα παιδιά μου; Ο τζόγος και τα ναρκωτικά. Το διαζύγιο σε μας είναι σαν μην υπήρχε. Ούτε πρόβλημα, κανένα, τίποτα (...) δεν ήτανε πρόβλημα το διαζύγιο. Εδώ υπήρχανε άλλα σοβαρά προβλήματα. Δεν περίμενα τον κόσμο να με πει: «χασικλή» ή «τζογαδόρο» (...) αφού ήμουνα. Το να με πει «χωρισμένο» δεν ήτανε τίποτα. Ίσα-ίσα ξεκαθάρισα γρήγορα την ιστορία και έχω όλα μου τα παιδιά καλά μαζί». (Λευθέρης, *ιδ. υπάλληλος (χώρος σχημάτων)*, 39 ετών, *διαζευγμένος πατέρας δύο αγοριών και μιας κόρης, μαθητές/ρια δημοτικού, γυμνασίου, λυκείου - Συνέντευξη 19*, σειρές: 2105-2107 & 2123-2127 & 2142-2148 & 2190-2200)
- «Να σου πω λίγο κάτι; Δεν υπάρχει μονογονεϊκή οικογένεια και διαλυμένα σπίτια. Τα διαλυμένα σπίτια είναι και από διγονικές οικογένειες (...) δεν είναι αν θα είναι ένας ενήλικας με ένα παιδί ή δύο (*ενήλικες*) με δύο (*παιδιά*) (*αναφέρεται στη δομή της οικογένειας*) αλλά είναι το πώς λειτουργεί αυτή η οικογένεια. Και πώς είναι οι σχέσεις με τα άτομα της οικογένειας μεταξύ τους, έτσι; Αυτή είναι η ουσία (...) Εγώ έχω το χώρο μου κι εδώ και εκεί (*αναφέρεται σε δύο σπίτια εντός κι εκτός Θεσσαλονίκης*), τα οποία βέβαια είναι δυο σπίτια για τα δυο μου παιδιά. Θέλω να εξασφαλίσω τα ως προς το ζην και λέω: «είναι πολύ πιο καλύτερα να μείνω εγώ εδώ πέρα σ' αυτά τα οποία έχω, παρά να βγάλω πέντε φράγκα παραπάνω και να μην

δώσω, όμως, εγώ μια ποιότητα στα παιδιά μου. Δηλαδή, εγώ επέλεξα να μην τα βγάλω στη δουλειά και να τα αποπροσανατολίσω από τους στόχους τους. Να μην τους φορτώσω τα βάρη του σπιτιού, γιατί δεν ζει η μάνα τους. Κάνω αγώνα για να είμαι δίπλα στα παιδιά μου ανά πάσα στιγμή. Γιατί η ποιότητα είναι αυτή που θα τους εξασφαλίσει τη ζωή τους και βέβαια το χρυσό βραχιόλι, οι σπουδές τους δηλαδή. Γιατί το να μπορούσα εγώ να πάρω ένα διαμέρισμα να τους το προσφέρω, μακάρι να το κάνω, αλλά δεν είναι αυτοσκοπός. Το να σπουδάσει, όμως, η κόρη μου ή ο γιος μου για μένα είναι η ουσία. Και να είναι καλά με τον άντρα τους και τη γυναίκα τους, για αυτό προσπαθώ να είναι ξεκούραστα και χαρούμενα τα παιδιά μου, όχι στερημένα και να πέσουν με τα μούτρα σε όποιον να' ναι (...) αν τυχόν και ο άνθρωπος έχει τα μυαλά στο κεφάλι του ό,τι και να του συμβεί στη ζωή, θα τα φέρει βόλτα. Μόνο να ελπίζει και να προσπαθεί για το καλύτερο. Να ζουν τη ζωή τους με αξιοπρέπεια. Το σπίτι μπορεί να το χάσεις, σ' ένα βράδυ, τη μόρφωση και τις αρχές, τις αξίες για τη ζωή, που παίρνεις από το σπίτι σου και μακάρι και από τους δασκάλους σου, δεν τις χάνεις. Για αυτό λέω, ότι η μόρφωση είναι επένδυση για τη ζωή». (Παναγιώτης, ασφαλιστής, ετών 50, χήρος πατέρας μιας φοιτήτριας και ενός μαθητή γυμνασίου - Συνέντευξη 25, σειρές: 2502-2510)

4. Συμπεράσματα

Από τη συλλογή, ανάλυση και ερμηνεία των ερευνητικών δεδομένων διαπιστώνεται ότι οι μόνοι γονείς υποστηρίζουν ότι **η μονογονεϊκότητα δεν θα μπορούσε από μόνη της να χαρακτηριστεί ως επιβαρυντική για την ανατροφή και εκπαιδευτική πορεία των παιδιών των μονογονεϊκών οικογενειών.**

Συνοψίζοντας τις βασικές έννοιες που προκύπτουν μέσα από τις εμπειρίες των μόνων γονέων, η εκπαιδευτική επιτυχία των παιδιών που ζουν σε μονογονεϊκές οικογένειες, θα μπορούσε να επηρεαστεί από:

- Τη διαχείριση και αποδοχή του θανάτου, της διάστασης, του διαζυγίου και της εκτός γάμου μητρότητας.
- Την εξασφάλιση ενός ήρεμου οικογενειακού περιβάλλοντος, απαλλαγμένου από συγκρούσεις, διενέξεις και -σε κάποιες περιπτώσεις- συνθήκες ενδοοικογενειακής βίας.
- Την ύπαρξη ενός υποστηρικτικού δικτύου, συγγενικού, φιλικού, προερχόμενου από κάποιο φορέα, ικανού να συμβάλει αποφασιστικά στην αντιμετώπιση των προβλημάτων της καθημερινότητας, όπως για παράδειγμα: κατά την απουσία του μόνου γονέα στον εργασιακό του χώρο σχετικά με τη φροντίδα, τη φύλαξη του παιδιού, την προετοιμασία του για το σχολείο.
- Τον αριθμό και την ηλικία των παιδιών σε συνδυασμό με τη σχολική τάξη που παρακολουθούν κατά τη μετάβασή τους σε μονογονεϊκή οικογένεια.
- Την ενίσχυση της θέλησης για συνέχιση της προσπάθειας, τα ενδιαφέροντα και τις φιλοδοξίες του ίδιου του παιδιού.
- Την οικονομική κατάσταση του μόνου γονέα και τη διάθεσή του για επένδυση των χρημάτων του στην εκπαίδευση του παιδιού του.
- Το κοινωνικομορφωτικό επίπεδο του μόνου γονέα, τις αντιλήψεις του για τον ρόλο του ως γονέα και την εκπαίδευση, καθώς και τις προσδοκίες του για το μορφωτικό επίπεδο του παιδιού του.
- Το κοινωνικομορφωτικό επίπεδο του άλλου γονέα, τον τρόπο που αντιλαμβάνεται το ρόλο του ως γονέα, τις προσδοκίες και την ενίσχυση

του παιδιού -συμπεριλαμβανομένης και της οικονομικής- για το εκπαιδευτικό και επαγγελματικό του μέλλον.

- Τη σωματική και ψυχική υγεία του μόνου γονέα και του παιδιού.
- Το χρόνο που διαθέτει ο μόνος γονέας και ο άλλος γονέας, για την προετοιμασία του παιδιού στο σχολείο και την ευρύτερη καλλιέργεια και μόρφωσή του.
- Την επιλογή του σχολείου και το ρόλο των εκπαιδευτικών στην υποστήριξη των μαθητών και μαθητριών τους που διαβιώνουν σε μονογονεϊκό σχήμα ζωής.
- Τις προσδοκίες των εκπαιδευτικών για την εκπαιδευτική επιτυχία του μαθητικού πληθυσμού τους ανεξάρτητα από κοινωνικές διακρίσεις.
- Τις κοινωνικές αντιλήψεις μόνων γονέων, παιδιών και εκπαιδευτικών για τις μορφές οικογενειακής οργάνωσης.
- Τη συνεργασία μεταξύ γονέων, παιδιών και εκπαιδευτικών.
- Την ουσιαστική επικοινωνία μεταξύ γονέα/ων (σε περίπτωση που είναι στη ζωή) και παιδιών, την υποστήριξη των επιλογών τους και την ικανοποίηση των συναισθηματικών αναγκών τους.
- Τα μέτρα κοινωνικής πολιτικής, σε επίπεδο οικογενειακής και εκπαιδευτικής πολιτικής, τα οποία απευθύνονται γενικά στις μονογονεϊκές οικογένειες · κι επιπλέον όταν αυτές απειλούνται από φτώχεια και κοινωνικό αποκλεισμό.
- κυρίως -όμως- από τη στάση των γονέων, των παιδιών και των εκπαιδευτικών απέναντι στη μονογονεϊκότητα και γενικότερα απέναντι στη ζωή, όταν για παράδειγμα: υιοθετείται στάση μιζέριας και κακομοιριάς ως κάτι «ιδιαίτερο και διαφορετικό» ή στάση αξιοπρέπειας και αισιοδοξίας για τη ζωή;

Βιβλιογραφία

Αρχοντόγλου, Α. (2005). *Σχολική Επίδοση και Συμπεριφορά των Παιδιών από Μονογονεϊκές Οικογένειες στο Δημοτικό Σχολείο*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Berstein, B. (1977). *Class, Codes and Control. Vol. III*. London: Routledge & Keagan Paul. (Μεταφρασμένο στα ελληνικά: Berstein, B. (1991) [1979]. *Παιδαγωγικοί Κώδικες και Κοινωνικός Έλεγχος* (Μετ. - Εισ. - Σημ. Ι. Σολομών). Αθήνα: Αλεξάνδρεια).

Biblarz, T.-J. & Gottainer, G. (2000). Family structure and children's success: A comparison of widowed and divorced single-mother families. *Journal of Marriage & Family*, 62 (2), 533-548.

Bosman, R. & Louwes W. (1988). School careers of children from one-parent and two-parent families. An empirical inquiry into the effects of belonging to a one-parent family on the educational attainment of children. *The Netherlands' Journal of Sociology*, 24 (2), 117-131.

Bourdieu, P. & Passeron, J.-C. (1977). *Reproduction: in Education, Society and Culture*. London: Sage Publications.

Γενική Γραμματεία Ισότητας (2003). *Γυναίκες Αρχηγοί Μονογονεϊκών Οικογενειών. Κοινωνικές Παροχές - Επιδόματα - Υποστηρικτικές Υπηρεσίες*. Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.

- Coleman, J.-S., Campbell, E.-Q, Hobson, D.-J., McPartland, J., Mood, A.-M, Weinfeld, F.-D. & York, R.-L. (1966). *Equality of Educational Opportunity*. Washington: U.S. Government Printing Office.
- Drake, M. (1998) (Ed.). *Time, Family and Community*. Oxford: Blackwell Publishers Inc.
- Dubiel, H. (2000). Η επικαιρότητα της κριτικής θεωρίας. Στο: Γ. Κουζέλης (Επιμ.). *Η Κριτική Θεωρία Σήμερα* (Μετ. Θ. Παρασκευόπουλος) (σ. 9-21). Αθήνα: Νήσος.
- Elder, G.-H., Russell, S.-T. (1996). Academic performance and future aspirations. In: R.-L. Simons & Associates (Eds.). *Understanding Differences Between Divorce and Intact Families. Stress, Interaction, and Child Outcome* (pp. 176-192). Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Ε.Σ.Υ.Ε. (2001). *Αποτελέσματα απογραφής 18.1.2001*. (Διαθέσιμα στην ιστοσελίδα: www.statistics.gr).
- European Commission (2007a). *The Social Situation in the European Union 2005-2006 — The Balance between Generations in an Ageing Europe*. Brussels: European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities.
- European Commission (2007b). *Study on Poverty and Social Exclusion among Lone-Parent Households* (Scientific Coordinators: F. Brodolini & R. Trifiletti). Brussels: European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities.
- Gilgun, J. F., Daly, K., Handel, G. (1992) (Eds.). *Qualitative Methods in Family Research*. New York: Sage Publications.
- Glaser, B.-G. & Strauss, A. (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New York: Aldine de Gruyter.
- Halsey, A.-H. (1961). *Aptitude Intellectuelle et Education*. Paris: OCDE.
- Hatzichristou, C. (1993). Children's adjustment after parental separation: A teacher peer and self-report in a Greek sample. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 34 (8), 1469-1478.
- Jeynes, W. (2002). *Divorce, Family Structure, and the Academic Success of Children*. New York, London, Oxford: The Haworth Press.
- Hampden-Thompson, G. & Pong, S.-L. (2002). *Does Family Policy Environment Mediate the effect of Single-Parenthood on Children's Academic Achievement? A Study of 14 European Countries*. Paper prepared for the presentation at the Annual Meeting of the Comparative and International Society, Orlando. Working Paper 02-04.
- Kagan, J. (1970). On class differences and early development. In: V.-H. Denenberg (Ed.). *Education of the Infant and Young Child* (pp. 6-14). Cambridge: Harvard University Press.
- Karraker, M.-W. (1991). *Growing up in a Single-Parent Family: Some not-so-negative Effects on Adolescent Females' Plans for the Future*. Paper presented at: "The Troubled Adolescent: The Nation's Concern and Its Response. Milwaukee, WI. (Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.eric.ed.gov> - ERIC Document Reproduction Service No. ED337 516).

- Καππή, Χ. (1990). Κοινωνικές παράμετροι και οικογενειακό περιβάλλον: Μια ψυχολογική προσέγγιση. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 78, 91-110.
- Κασσωτάκης, Μ. (1981). *Η Επίδοση των Μαθητών Μέσης Εκπαίδευσης σε Σχέση με το Επάγγελμα και το Μορφωτικό Επίπεδο του Πατέρα, το Οικογενειακό Εισόδημα και την Περιοχή Έδρας του Σχολείου*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Κικίλιας, Η., Παπαλιού, Ο., Φαγαδάκη, Ε. (2007). *Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού των Μονογονεϊκών Οικογενειών στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε., Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, ΚΠ EQUAL.
- Κογκίδου, Δ. (1995). *Μονογονεϊκές Οικογένειες. Πραγματικότητα – Προοπτικές - Κοινωνική Πολιτική*. Αθήνα: «Νέα Σύνορα» - Λιβάνη.
- Kogidou D. & Pliogou, V. (2006). Being poor in the 21st century: Single parents tell their stories. Paper to be presented in the E.S.R.E.A. (European Society for Research on the Education of Adults) Life History and Biography Network, Conference titled: *'Transitional Spaces, Transitional Processes and Research'*, Volos, Greece 2-5 March. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://esrea2006.ece.uth.gr/en/participants.php>
- Lansford, J.-E., Ceballo, R., Abbey, A., Stewart, A.-J. (2001). Does family structure matter? A comparison of adoptive, two-parent biological, single-mother, stepfather, and stepmother households. *Journal of Marriage & Family*, 63 (3), 840-852.
- Lather, P. (1991). *Getting Smart. Feminist Research and Pedagogy with / in the Postmodern*. New York: Routledge.
- Leslie, G.-R. & Korman, S.-K. (1985). *The Family in Social Context*. New York: Oxford University Press.
- Μαράτου-Αλιπράντη, Λ. (2002). *Οδηγός για Γυναίκες-Αρχηγούς Μονογονεϊκών Οικογενειών*. Αθήνα: Ευρωπαϊκή Κοινότητα, Ένωση Γυναικών Ελλάδος, Γενική Γραμματεία Ισότητας.
- McLanahan, S. & Sandefur, G. (1994). *Growing Up with a Single Parent. What Hurts, What Helps*. Cambridge, Massachusetts & London: Harvard University Press.
- McLanahan, S. (1997). Parent absence or poverty? Which matters more? In: G.-J. Duncan & J. Brooks-Gunn (Eds.). *Consequences of Growing Up Poor* (pp. 35-48). New York: The Russell Sage Foundation.
- Menning, C.-L. (2006). Nonresident fathering and school failure. *Journal of Family Issues*, 27 (10), 1356-1382.
- Milne, A.-M., Myers, D.-E., Rosenthal, A.-S. & Ginsburg, A. (1986). Single parents, working mothers, and the educational achievement of school children. *Sociology of Education*, 59, 125-139.
- Μουρίκη, Α. (2006). Έμφυλες διαστάσεις της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Στο: Ε.Κ.Κ.Ε., Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής. *Φτώχεια, Αποκλεισμός και Κοινωνικές Ανισότητες*. Πρακτικά εισηγήσεων συνεδρίου στις 22-23.9.2005. (σ. 235-242). Λαύριο: Ε.Κ.Κ.Ε. (Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://www.inspo.gr/praktika_sunedriou_sep05.pdf)
- Μπαμπάλης, Θ. (2005). *Παιδιά Μονογονεϊκών Οικογενειών. Βοηθώντας στη Σχολική Προσαρμογή τους*. Αθήνα: Ατραπός.
- Μυλωνάς, Θ. (1982). *Η Αναπαραγωγή των Κοινωνικών Τάξεων μέσα από τους Σχολικούς Μηχανισμούς*. Αθήνα: Γρηγόρης.

- Murry, V.-M., Bynum, M.-S., Brody, G.-H., Willert, A., Stephens, D. (2001). African American single mothers and children in context: A review of studies on risk and resilience. *Clinical Child & Family Psychology Review*, 4 (2), 133-155.
- Newman, D.-M. (1999). *Sociology of Families*. Thousand Oaks, California: Pine Forge Press.
- Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια - Λεξικό (1989), Τόμοι 1-9. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Parsons, T. (1959). The school class as a social system. Some of its functions in american society. *Harvard Educational Review*, 29 (4), 297-318.
- Peng, S.-S. & Lee, R.-M. (1992). *Measuring Student at-Riskness by Demographic Characteristics*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association. San Francisco, CA (Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.eric.ed.gov> - ERIC Document Reproduction Service No. ED347 879).
- Πλιόγκου, Β. (2008). *Η Επίδραση της Μονογονεϊκότητας στην Εκπαιδευτική Επιτυχία των Παιδιών*. Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Pong, S.-L., Dronkers, J. & Hampden-Thompson, G. (2001). *An International Comparison of the Effects of Single-Parent Family on Math and Science Achievement*. Paper prepared for the presentation at the Annual Meeting of the American Sociological Association, Anaheim, CA. Working Paper 01-11.
- Robson, C. (1996). *Real World Research. A Resource for Social Scientists and Practitioner-Researchers*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Shreeve, W., Goetter, W.-G.-J., Bunn, A., Norby, J.-R., Stueckle, A.-F. & Midgley, T.-K, Michelle de, B. (1986). Single parents and students achievements-A national tragedy. *Early Child Development and Care*, 23 (4), 175-184.
- Smith, J.-A. (1995). Semi-Structured Interviewing and Qualitative Analysis. In J.A. Smith, R. Harre & L. Van Langenhove (Eds.). *Rethinking Methods in Psychology* (pp. 9-26). London: Sage.
- Stone van, N., Nelson, J.-R. & Niemann, J. (1994). Poor single-mother college students' views on the effect of some primary sociological and psychological belief factors on their academic success. *The Journal of Higher Education*, 65, 571-584.
- Strauss, A.-L. & Corbin, J. (1990). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. London: Sage Publications.
- Strauss, A.-L. & Corbin, J. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. London: Sage Publications.
- Φραγκουδάκη, Α. (1985). *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης. Θεωρίες για την Κοινωνική Ανισότητα στο Σχολείο*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Χατζηχρήστου, Χ. (1999). *Ο Χωρισμός των Γονέων, το Διαζύγιο και τα Παιδιά. Η Προσαρμογή των Παιδιών στη Διπυρηνική Οικογένεια και στο Σχολείο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Zimiles, H. & Lee, V.-E. (1991). Adolescent family structure and educational progress. *Developmental Psychology*, 27 (2), 314-320.